

Representating Religious Teachings in Textbooks; Analysis of the Content of the Elementary School Textbooks Based on the Components of Religious Teachings¹

Sediqueh Kazemi*

Razia Zare' i**

Abstract

This study aimed to analyze the content of elementary school textbooks based on the amount of attention to religious teachings. The study method was quantitative content analysis, and the research community included all the textbooks of grades one to three students which were used in elementary schools in the academic year of 2020-2021. Thus, 22 textbook titles with 423 lessons, 2455 pages, and 2469 images were reviewed and analyzed. The context unit in the content analysis process was the page and the recording unit was the image and theme. The coding process was carried out in a comparative manner and based on the components of religious teachings (ideological teachings, moral-religious teachings, ritual-practical teachings, emotional teachings) extracted from theoretical foundations and consultation with 7 religious education professors. Descriptive statistics and inferential statistics (Chi-square) were used for data analysis, and retest method for reliability; therefore the amount of agreement calculated as a criterion of coding reliability was 79%. The findings showed that the component of moral-religious values had the highest frequency and emotional teachings had the lowest frequency among the components. The textbooks Hedyeh Asemani (heavenly gift), Adabiyat Farsi (Farsi literature), and Qur'an curriculum had the most teachings, and the least teachings were examined in the textbooks of Olom Tajrobi (science), and all textbooks are thematic in teaching religious teachings.

Key Words: content analysis, elementary school, textbooks, religious teachings.

1. This paper is taken from a research project with the financial support of Farhangian University.

* Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Shahid Hasheminejad Campus in Farhangian University of Mashhad, Tehran, Iran, Corresponding Author, Kazemisahar92@yahoo.com.

** BA student in Elementary Education, Shahid Hasheminejad Campus in Farhangian University of Mashhad, Tehran, Iran, ra.zarei6656@gmail.com.

بازنمایی آموزه‌های دینی در کتب درسی؛ تحلیل محتوای کلیه کتب دوره

اول ابتدایی براساس مؤلفه‌های آموزه‌های دینی^۱

صدیقه کاظمی*

راضیه زارعی**

چکیده

هدف از این پژوهش تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی براساس میزان توجه به آموزه‌های دینی بود. روش مطالعه از نوع تحلیل محتوای کمی و جامعه پژوهش شامل تمامی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی پایه‌های اول تا سوم بود که در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ در مدارس ابتدایی مورد استفاده قرار گرفتند. بر این اساس ۲۲ عنوان کتاب با ۴۲۳ درس، ۲۴۵۵ صفحه و ۲۴۶۹ تصویر به صورت تمام شماری، بررسی و تحلیل شدند. واحد زمینه در فرایند تحلیل محتوا، صفحه و واحد ثبت، تصویر و مضمون بود. فرایند کدگذاری به شیوه قیاسی و براساس مؤلفه‌های آموزه‌های دینی (آموزه‌های اعتقادی، آموزه‌های اخلاقی-ارزشی، آموزه‌های مناسکی-عملی، آموزه‌های عاطفی) مستخرج از مبانی نظری و مشورت با ۷ تن از اساتید تربیت دینی، انجام گرفت. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و آمار استنباطی (مجذور خی) و برای مطالعه پایایی، از شیوه بازآزمایی بهره‌گیری شد که میزان توافق محاسبه شده به‌عنوان معیاری برای پایایی کدگذاری، ۷۹٪ محاسبه گردید. یافته‌ها نشان داد مؤلفه ارزش‌های اخلاقی-ارزشی بالاترین فراوانی و آموزه‌های عاطفی کمترین فراوانی را در بین مؤلفه‌ها دارا هستند. کتاب‌های هدیه‌های آسمان، فارسی و قرآن بیشترین برخورداری از آموزه‌ها را دارند و کمترین میزان در کتب علوم تجربی مشاهده می‌شود و همه کتاب‌ها در آموزش آموزه‌های دینی مضمون محور هستند.

واژگان کلیدی: تحلیل محتوا، دوره اول ابتدایی، کتب درسی، آموزه‌های دینی.

۱. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی مصوب به شماره ۵۱۱۰۰/۷۲۷/۱۰۰ مورخ ۱۳۹۹/۷/۱۳ با حمایت مالی دانشگاه فرهنگیان است.

* استادیار، گروه علوم تربیتی پردیس شهید هاشمی‌نژاد مشهد، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Kazemisahar92@yahoo.com

** دانشجوی کارشناسی رشته آموزش ابتدایی، پردیس شهید هاشمی‌نژاد مشهد، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

ra.zarei6656@gmail.com

مقدمه و بیان مسئله

در میان نهادهای اجتماعی، آموزش و پرورش بسیار بیشتر از سایر نهادها و از طریق کتاب‌های درسی، متولی و مسئول متخلف بار آوردن دانش‌آموزان است (آتشک، توفان و احمدی، ۱۳۹۱). تربیت اسلامی در حال حاضر مورد توجه فزاینده‌ای قرار گرفته است (الحاشمی و موسائیناتی،^۱ ۲۰۲۱). «تربیت دینی»^۲ به برنامه درسی رسمی مورد استفاده در مدارس ابتدایی برای مشارکت دادن دانش‌آموزان در آموزه‌ها، فرهنگ و تاریخ دین و کشف چگونگی ارتباط دین با تمام جنبه‌های زندگی اطلاق می‌شود (هاج و براون و آشر،^۳ ۲۰۲۱، ص ۲۶۳). منظور از تربیت دینی تربیتی است که هدفش رشد و پرورش انسان دیندار است، انسانی که فطرت دینی‌اش شکوفا شده باشد (داودی، ۱۳۹۹، ص ۱۱۴) تربیت دینی عبارت است از مجموعه اعمال عمدی و هدف‌دار، به منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد دیگر به نحوی که آن افراد در عمل و نظر به آن آموزه‌ها متعهد و پایبند گردند (اخلاقی، ۱۳۸۸). بدون تربیت دینی گرایش اساسی فطری بشر برای دین دچار انحراف می‌شود و صدمات جبران‌ناپذیری به بار می‌آورد (داودی، ۱۳۹۹، ص ۱۱۹). اثرات مثبت تربیت دینی بر هویت افراد شامل ۱. ایجاد تداوم هویت (تداوم بین خودپنداره گذشته و حال؛ یعنی درک خود به عنوان آفریده خدا)؛^۲ ۲. منحصر به فرد بودن شخصی (تمایز بودن؛ یعنی هدفمند بودن)؛^۳ ۳. اعتماد به نفس و کنترل زندگی خود (خودکارآمدی؛ یعنی توانایی تغییر وقایع از طریق دعا)؛^۴ ۴. ارزش شخصی (عزت نفس؛ یعنی محبوب شدن نزد خدا)؛^۵ ۵. احساس نزدیکی و پذیرش توسط دیگران (تعلق؛ یعنی تعلق به هم‌کیشان) و^۶ ۶. یافتن اهمیت و هدف در زندگی خود (معنا؛ یعنی داشتن هدفی که خداوند در زندگی قرار داده است) (فیلیپ،^۴ ۲۰۲۱، ص ۳۱۱).

در جوامع اسلامی که به باورهای دینی و دینداری موضع خاصی دارند، توجه به ترویج دین و تربیت دینی از طریق برنامه‌های درسی، اهمیت ویژه‌ای دارد (خالقی خواه، و مسعودی، ۱۳۸۹). اگرچه تعلیم و تربیت دینی به آموزش رسمی وابسته نیست، باید اذعان کرد که جریان تعلیم و تربیت دینی از طریق نهادهای رسمی و برنامه‌های درسی آن یکی از مهم‌ترین و هدفمندترین بخش تعلیم و تربیت دینی در کشور است، با این حال، یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که تربیت دینی در مدارس وضعیت مطلوبی ندارد (رحمان‌پور، و میرشاه جعفری، ۱۳۹۵، ص ۳۶).

هر دینی از ابعاد و زوایای مختلفی تشکیل شده است. برای دین اسلام سه بعد اساسی و مهم

1. Alhashmi & Moussa-Inaty

2. Religion Education

3. Huth & Brown & Usher

4. Phillips

می‌توان در نظر گرفت: عقاید یا باورها، اخلاقیات و احکام (مطهری، ۱۳۷۲، ص ۶۳). به‌زعم باقری (۱۳۸۸) و رحمان‌پور و میرشاه جعفری (۱۳۹۵) تربیت دینی شامل چهار مؤلفه اعتقادی-فکری، تجربه درونی، التزام درونی و عملی می‌باشد. رضازاده (۱۳۸۸، ص ۳۰) سه جنبه معرفتی، عاطفی و رفتاری را در محتوای ادیان و آموزه‌های و تعالیم آنها برمی‌شمارد. حتی می‌توان از حیث نزدیکی به نظر یا عمل، آموزه‌های دینی ادیان مختلف را روی یک پیوستار در نظر گرفت که در یک سر طیف، بعد خالص اعتقادی-معرفتی (باورها) قرار می‌گیرند و در سر دیگر طیف، بعد خالص عمل. طاهرپور (۱۳۹۷) مؤلفه‌های نظام تعلیم و تربیت مبتنی بر آموزه‌های دینی را شامل پرورش باورهای دینی و مذهبی، پرورش گرایش به نیایش و دعا، توجه توأمان به افزایش معرفت دینی و دلبستگی دینی، پرورش توانایی راه‌شناسی، پرورش توانایی سخن‌شناسی، توجه به علائق و استعداد بچه‌ها و پرورش مهارت‌های زندگی آنها برمی‌شمارد. در مجموع مؤلفه‌های آموزه‌های دینی شامل مؤلفه‌های اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی و عاطفی می‌شود.

یکی از پرکاربردترین و مهم‌ترین ابزارهای آموزشی در نظام‌های آموزشی کشورهای مختلف جهان کتاب درسی است (نوریان، ۱۳۸۹). با توجه به نقش و اهمیت کتاب‌های درسی، وظیفه انتخاب، تنظیم، تدوین و سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی مربوط به برنامه‌ریزان درسی است (تقی‌پور ظهیر، ۱۳۸۳). از آنجا که یادگیری در مورد ادیان از طریق درگیر شدن دانش‌آموزان با متون درسی و همچنین از طریق مواجهه با نمادهای مذهبی، برخورد با اشخاص مذهبی، و بازدید از مکان‌های عبادی صورت می‌گیرد (آنستد و ژورترف،^۱ ۲۰۲۱) و کتاب درسی در نظام آموزشی متمرکز ایران، اهمیت ویژه‌ای دارد، به‌طوری‌که اغلب فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌شود (پارمحمدیان، ۱۳۹۰).

در هفت سال دوم زندگی که در تعالیم دینی از آن با عنوان «دوره تأدیب» نام برده می‌شود خود محوری در کودکان کاهش می‌یابد و روحیه اطاعت‌پذیری پدید آمده و مؤلفه‌های معرفتی، عاطفی و عملی، توسعه نسبی یافته است و این ویژگی‌ها زمینه را برای آغاز آموزش رسمی فراهم می‌آورد (قیصری‌گودرزی، ۱۳۹۹، ص ۱۱۷)؛ بنابراین اهمیت محتوای رسمی کتب درسی در تربیت دینی در همه دوره‌های تحصیلی و به‌ویژه در دوره ابتدایی روشن می‌گردد. چنانکه در برنامه درسی ملی آمده است، محتوا مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی و تربیتی و سازوار با آموزه‌های دینی و قرآنی، مجموعه‌ای منسجم و هماهنگ از فرصت‌ها و تجربیات یادگیری است که زمینه شکوفایی فطرت الهی، رشد عقلی و فعلیت یافتن عناصر و عرصه‌ها را به‌صورت پیوسته فراهم می‌آورد. و همین‌طور

1. Unstad & Fjørtoft

در ادامه در برنامه درسی ملی به‌صراحت، تعمیق معرفت و ایمان متریبان به اعتقادات، اخلاق و احکام الهی که همان معرفت و ایمان به دین اسلام است، مهم‌ترین رسالت تعلیم و تربیت در نظام اسلامی معرفی شده است (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱).

این در حالی است که در پژوهش‌های تحلیل محتوای صورت گرفته بر روی کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی هنوز بررسی جامعی روی محتوای تمامی این کتاب‌ها از حیث توجه به آموزه‌های دینی صورت نگرفته است. از طرفی در سال‌های اخیر، محتوای برخی کتاب‌های این دوره تغییر یافته است. برخی مطالعات صورت گرفته بر روی موضوعاتی دیگری جز آموزه‌های دینی در کتب درسی و یا روی یک عنوان کتاب درسی در برخی پایه‌ها و نه همه عناوین درسی و همه پایه‌ها تمرکز داشته‌اند. به‌طور مثال تحلیل محتوای انجام شده توسط حسینی مهر (۱۳۹۳) روی کتب پایه ششم ابتدایی از حیث آموزه‌های دینی انجام شده است، مطالعه تحلیل محتوای فرامرزی و عابدینی (۱۳۹۳) روی میزان توجه به دین‌ورزی و مؤلفه‌های بین فردی در کتب دوره ی ابتدایی، پژوهش منصوری و فریدونی (۱۳۸۸) روی هویت ملی، مطالعه صالحی عمران و محمدی‌زاد (۱۳۹۰) روی حیطه شناختی درس تربیت بدنی روی همه کتاب‌های دوره ابتدایی به جز ریاضی و تعلیمات اجتماعی، مطالعه عربی‌رضی و عابدی (۱۳۸۲) روی انگیزه پیشرفت، پژوهش شهبازی (۱۳۷۳) روی انطباق محتوای کتاب‌های درس تعلیمات اجتماعی از منظر انطباق با اهداف راهنمایی شغلی و مطالعه نوریان (۱۳۸۶) روی محتوای کتاب‌های فارسی اول دبستان، انجام شده‌اند.

لذا این طرح پژوهشی به دلیل اهمیت و ضرورت توجه به وضعیت مؤلفه‌های آموزه‌های دینی در محتوای رسمی مکتوب دوره اول دبستان در راستای تربیت دینی دانش‌آموزان این دوره و به دلیل فقدان پژوهش جامع بر روی تمامی کتب جدید التالیف دوره اول ابتدایی انجام شد تا به این سؤال پاسخ دهد که: میزان برخورداری از مؤلفه‌های آموزه‌های دینی در تمامی کتب درسی دوره اول ابتدایی به تفکیک پایه و مضمون و تصاویر چگونه است؟

پیشینه تجربی

یافته‌های به‌دست آمده از جستجوی پیشینه پژوهش‌های انجام شده، نشان داد که پژوهش‌های داخلی در باره محتوای کتب درسی از جهات مختلف مورد اقبال پژوهشگران قرار داشته و حتی میزان توجه به دین‌ورزی توسط پژوهشگران بر روی کتب دوره ابتدایی در سال ۱۳۸۹ که دوره ابتدایی ۵ پایه داشته و تعداد کتاب‌ها ۳۵ کتاب بوده، مورد بررسی قرار گرفته است. اما از سال ۹۱ به بعد براساس سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی تغییرات رویکردی و محتوایی در کتب درسی

به تدریج تاکنون انجام شده است به طوری که دوره دبستان به دو دوره اول و دوم تقسیم شد و پایه ششم به ساختار دوره دبستان افزوده گردید. در ادامه این تحولات تعداد کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به ۵۱ عنوان درسی، افزایش یافت. با توجه به این تحولات، پژوهشی تاکنون روی همه کتب درسی دوره اول ابتدایی از نظر میزان توجه به آموزه‌های دینی در چهار مؤلفه آموزه‌های اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی و عاطفی انجام نشده است چنانچه پژوهش عقیلی روی ۵ عنوان کتاب درسی و روی مؤلفه ارزش‌های اخلاقی انجام شده است:

عقیلی (۱۴۰۰) در تحلیل محتوای کتاب‌های درسی سال تحصیلی ۱۳۹۷-۱۳۹۸ دوره ابتدایی شامل پنج عنوان فارسی بخوانیم، فارسی بنویسیم، تعلیمات اجتماعی، هدیه‌های آسمان و آموزش قرآن (براساس نمونه‌گیری هدفمند) به لحاظ میزان توجه به مؤلفه‌های ارزش‌های اخلاقی با ابزار جمع‌آوری اطلاعات سیاهه تحلیل محتوا مشتمل بر هفده ارزش اخلاقی شامل قناعت، عفت، ظلم‌ستیزی، شجاعت، ایثار، تواضع، وطن‌دوستی، امانت‌داری، همدلی، پشتکار، صداقت، صبر، مهرورزی، احترام، قدرشناسی، وفای به عهد و گذشت نشان داد که ۴۱۳ مرتبه به ارزش‌های اخلاقی در کتاب‌های فوق توجه شده است که سهم کتاب فارسی بخوانیم ۱۲۲، فارسی بنویسیم ۶۳، تعلیمات اجتماعی ۶۱، هدیه‌های آسمان ۸۷ و آموزش قرآن ۸۰ مرتبه بوده است. براساس شاخص ضریب اهمیت ارزش اخلاقی شجاعت با ضریب (۰/۰۶۶)، قدرشناسی با ضریب (۰/۰۶۶)، ایثار با ضریب (۰/۰۶۵)، مهرورزی با ضریب (۰/۰۶۴)، وطن‌دوستی با ضریب (۰/۰۶۳) و صبر با ضریب (۰/۰۶۲) شش ارزش مهم، پرتکرار و مورد توجه در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بوده‌اند. همین‌طور پژوهش حسینی، قائمی اصل، و آژند روی آموزه‌های فقهی و محتوای کتب دین و زندگی دوره متوسطه دوم انجام پذیرفته است:

حسینی، قائمی اصل، و آژند (۱۳۹۹) در نقد محتوای فقهی-تربیتی کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه دوم دریافتند آموزه‌های فقهی کمترین سهم را در آموزش دینی نوجوانان دارد. این در حالی است که احکام فقهی کارکردهای مهمی مانند توجه دادن به پاکیزگی، وقت‌شناسی، مسئولیت‌پذیری و اطاعت‌پذیری دارد. فقدان نگرش سیستمی مؤلفان این کتب به دین، از جمله در احکام شرعی سبب گردیده است حتی در موضوعات محدود طرح شده، آموزه‌های فقهی در موضوع خانواده و اقتصاد که موضوعات مهم و اولویت‌دار در جامعه ایران است، از جهات مختلف قابل نقد باشد.

مطالعه فرامرزی و عابدینی هم روی کتب قدیمی و در ساختار ۵ پایه‌ای دوره دبستان و مؤلفه‌های بین فردی انجام شده است:

* فرامرزی و عابدینی (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای با عنوان «میزان توجه به دین‌ورزی و مؤلفه‌های بین فردی آن در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی» با استفاده از روش تحلیل محتوا و نمونه‌گیری تمام‌شماری، کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی که شامل ۳۵ جلد و ۸ عنوان بوده و در سال ۱۳۸۹ تألیف شده است، انتخاب و مورد بررسی قرار دادند یافته‌های این مطالعه نشان داد که بین کتاب‌های درسی مختلف و همچنین پایه‌های مختلف تحصیلی از نظر میزان تأکید بر متغیرهای دین‌ورزی، تعاون، صلح، سپاسگزاری و گذشت تفاوت معناداری وجود دارد؛ به طوری که بیشترین میزان تأکید در کتاب‌های درسی مربوط به متغیر دین‌ورزی و کمترین میزان تأکید مربوط به متغیر صلح‌رحم بوده است. تأکید کتاب‌های درسی دوره ابتدایی تألیف سال ۸۹ در وهله اول بر پرورش روحیه دینداری آشنایی دانش‌آموزان با اصول و فروع دین بوده و پرورش مهارت‌های بین فردی دینی از اولویت دوم و کمتری برخوردار بوده است.

حسینی مهر (۱۳۹۳) نیز در مطالعه‌ای با عنوان «تحلیل محتوا کتب پایه ششم ابتدایی از منظر توجه به آموزه‌های دینی» با تمرکز بر کتاب‌های پایه ششم و به شکل محدود به بررسی آموزه‌های دینی در یک پایه تحصیلی پرداخته است. جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه کتب درسی ششم ابتدایی بوده که نمونه با جامعه برابر بوده است. اهم یافته‌ها عبارت‌اند از اینکه در بخش دروس کتاب کار و فناوری هیچ مطالب و مفهومی مرتبط با نمادهای خردگرایی و عقلانیت وجود ندارد ولی در کتاب‌های آموزش قرآن، هدیه‌های آسمانی، فارسی، فارسی بخوانیم، مطالعات اجتماعی و کتاب کار و تفکر در حد کم و اندک به نمادهای خردگرایی و عقلانیت توجه گردیده است. قالب ارائه آموزه‌های دینی در بیشتر کتاب‌های این پایه، تاسی از اسوه‌های حسنه و داستان‌گویی بوده است.

نوری، احمدوند و غفاری (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای از نوع تحلیل محتوا و با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان پایه دوم تا ششم دوره ابتدایی (سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴) و بررسی میزان هم‌خوانی آنها با شایستگی‌های پایه سند برنامه درسی ملی (تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق) که جامعه و نمونه آماری، کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان پایه دوم تا ششم ابتدایی بود، با بررسی ۱۳۸۱ جمله به‌عنوان واحد تحلیل، به این نتیجه رسیدند که مؤلفه‌های علم، ایمان، تعقل، عمل و اخلاق به ترتیب ۸۴/۳۴، ۲/۲۰، ۶/۲۲، ۸۵/۱۴ و ۵۳/۷ درصد فراوانی را داشته‌اند. در این کتاب‌ها بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه عمل (۴۰/۰) و کمترین مربوط به مؤلفه اخلاق (۰/۴۸) به دست آمده است. فراوانی و اثربخشی مؤلفه اخلاق کمتر از حد انتظار بود. با عنایت به رویکردهای مطرح شده در سند برنامه درسی ملی، مبنی بر

اینکه انتخاب و سازماندهی محتوا باید به گونه‌ای باشد که کتاب‌های تألیف شده در عرصه علم، عمل و اخلاق به صورت یکپارچه و به هم پیوسته ارائه شوند تا زمینه کسب معرفت و شکل‌گیری دو صلاحیت مبنایی یعنی تعقل و ایمان را فراهم کنند، این پژوهش نشان داد که توزیع بعضی عناصر پنجگانه در محتوای کتاب‌ها و واحدهای تحلیل از تعادل و انطباق کمتری برخوردار است.

روش پژوهش، جامعه و نمونه آماری

این طرح پژوهشی، از نظر هدف کاربردی و از نظر نوع، کمی توصیفی است و با روش مطالعه تحلیل محتوی^۱ کمی قیاسی انجام شده است. تحلیل محتوا روشی پژوهشی برای توصیف عینی، نظام‌مند و کمی محتوای مطالب است (برلسون،^۲ ۱۹۷۱). تحلیل محتوا روشی مناسب برای بررسی متون درسی است (آری، جیکوبز و رضویه، ۱۳۸۰، ص ۴۸۵).

تنظیم و تحلیل داده‌ها در این شیوه مستلزم انجام سه فعالیت است: الف) تلخیص داده‌ها؛ ب) عرضه داده‌ها؛ و ج) نتیجه‌گیری. در تلخیص داده‌ها، ابتدا داده‌ها کدگذاری و سپس طبقه‌بندی و سازماندهی می‌شوند. پس از آن داده‌ها به صورت ماتریس عرضه می‌شوند. عرضه داده‌ها اساساً بر مبنای مؤلفه‌های موضوعی ارزیابی خواهد بود. زمانی که داده‌ها عرضه گردیدند آنگاه به تحلیل، تشریح و تبیین آموزه‌های دینی در کتب مورد بررسی پرداخته می‌شود و در این راستا داده‌های آماری عرضه شده، توصیف می‌گردد. از این رو مشاهدات، موارد و موضوعات می‌توانند از نظر تکرارشان تحلیل شوند و فراوانی‌ها در هر مقوله می‌تواند مشخص و مقایسه شوند.

جامعه پژوهش در این مطالعه، شامل تمامی کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی است که در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ در مدارس ابتدایی کشور برای تدریس مورد استفاده قرار می‌گیرند. براین اساس ۲۲ عنوان کتاب با ۴۲۳ درس، ۲۴۵۵ صفحه و ۲۴۶۹ تصویر به صورت تمام شماری، مورد مطالعه قرار گرفتند. توصیف جامعه کتب مورد مطالعه در جدول (۱) ارائه شده است. این مطالعه به دلیل بررسی کلیه کتب دوره اول ابتدایی حتی کتب ضمیمه هدیه‌های آسمانی و کتب اقلیت‌ها، جامع‌ترین جامعه آماری را در موضوع بررسی آموزه‌های دینی دارا می‌باشد.

1. Content analysis

2. Berelson

جدول (۱): توصیف جامعه و نمونه کتاب‌های دوره اول ابتدایی در فرایند تحلیل محتوا

توصیف جامعه و نمونه آماری سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰							
دوره	پایه	عنوان کتاب	چاپ	سال نشر	درس	صفحه	
اول	اول	فارسی	۱۰	۹۹	۲۲	۱۲۸	
		نگارش فارسی	۱۰	۹۹	۲۲	۱۴۴	
		ریاضی	۱۰	۹۹	۲۵	۱۸۴	
		علوم تجربی	۱۰	۹۹	۱۴	۱۰۴	
		آموزش قرآن	۱۰	۹۹	۸	۹۶	
اول	دوم	فارسی	۹	۹۹	۱۷	۱۲۸	
		نگارش فارسی	۹	۹۹	۱۷	۱۰۴	
		ریاضی	۹	۹۹	۴۰	۱۵۲	
		علوم تجربی	۹	۹۹	۱۴	۱۰۴	
		آموزش قرآن	۹	۹۹	۱۵	۱۳۵	
		هدیه‌های آسمان	۹	۹۹	۲۰	۹۶	
		ضمیمه کتاب هدیه‌های آسمان (ویژه اهل سنت)	۸	۹۹	۹	۴۰	
		هدیه‌های آسمان (ویژه اقلیت‌های دینی)	۵	۹۸	۱۰	۴۸	
		فارسی	۸	۹۹	۱۷	۱۳۶	
		نگارش فارسی	۸	۹۹	۱۷	۱۰۴	
اول	سوم	ریاضی	۸	۹۹	۴۰	۱۵۲	
		علوم تجربی	۸	۹۹	۱۴	۱۱۲	
		آموزش قرآن	۱۳	۹۹	۴۲	۱۶۰	
		هدیه‌های آسمان	۸	۹۹	۲۰	۱۲۸	
		ضمیمه کتاب هدیه‌های آسمان (ویژه اهل سنت)	۸	۹۹	۷	۴۰	
		هدیه‌های آسمان (ویژه اقلیت‌های دینی)	۳	۹۸	۱۰	۵۶	
		مطالعات اجتماعی	۹	۹۹	۲۳	۱۰۴	
		مجموع			۴۲۳	۲۴۵۵	۲۴۶۹

در این طرح پژوهشی واحد زمینه در فرایند تحلیل محتوا، صفحه و واحد ثبت، تصویر و مضمون (برداشت از پاراگراف) است. برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی کل متن اعم از متن درس، تمرین‌ها، تصاویر، صفحه به صفحه مورد بررسی قرار گرفتند. فرایند کدگذاری به شیوه قیاسی (ساروخانی، ۱۳۸۵) و براساس مقوله‌ها و مؤلفه‌های آموزه‌های دینی مستخرج از مبانی نظری، انجام گرفت. بدین منظور مؤلفه‌ها و مصادیق آموزه‌های دینی از منظر تربیت دینی، مبنای مقوله بخشی به واحدهای ثبت قرار گرفت و پس از بازتعریف و اطمینان از برداشت درست از هر مؤلفه و مصداق با مشورت با ۷ تن از صاحب نظران حوزه تربیت دینی، فرایند کدگذاری انجام شد. بر این اساس آموزه‌های دینی در چهار مؤلفه (جدول ۲) برای بررسی محتوای کتاب‌های درسی مبنای کدگذاری قرار گرفت.

جدول (۲): مؤلفه‌های تعیین شده برای بررسی محتوای کتاب‌های دوره اول ابتدایی از حیث توجه به آموزه‌های دینی

مؤلفه‌ها	مصادیق
آموزه‌های اعتقادی	ایمان به خدای یکتا، باور توحید، معاد، نبوت، امامت، عدل
آموزه‌های اخلاقی-ارزشی	فضایل و ارزش‌های اخلاقی مثل صداقت، وفای به عهد، مهربانی، وظیفه‌شناسی و رذایل اخلاقی مثل غیبت، حسادت، کینه، خشم
آموزه‌های مناسکی-عملی	نماز، زکات، روزه، وضو، تیمم، غسل، حج، صدقه، انفاق، عزاداری، مولودی، حجاب، حلال و حرام، دعا، خواندن قرآن
آموزه‌های عاطفی	امید به خدا، ترس از خدا، محبت نسبت به خدا، شوق رسیدن به خدا

برای جمع آوری و ثبت داده‌ها، از جدول ثبت برای فرایند کدگذاری استفاده گردید. در این جدول دو بعدی، آموزه‌های دینی در سطر و کتاب مورد بررسی هر پایه در ستون قرار می‌گیرد و سپس موارد مشاهده شده بر حسب واحد ثبت (تصویر و مضمون) در جدول ثبت شده است. برای مطالعه پایایی^۱ متناسب با روش مطالعه (تحلیل محتوی) از شیوه باز آزمایی^۲ بهره‌گیری شد (ساروخانی، ۱۳۸۵، ۲۸۹). در این راستا از هر عنوان کتاب، دو درس برحسب تصادف انتخاب و دو پژوهشگر (مجری طرح و همکار طرح) به‌طور جداگانه، اقدام به کدگذاری داده‌ها بر حسب واحدهای ثبت دوگانه (تصویر و مضمون) در جدول دو بعدی، نمودند و سپس براساس فرمول هولستی (۱۳۸۰) میزان توافق محاسبه شد که میزان توافق محاسبه شده به‌عنوان معیاری برای پایایی کدگذاری، ۷۹٪ محاسبه گردید. در این مطالعه، از نمونه‌گیری استفاده نشده است و تمامی مضامین و تصاویر موجود در کلیه کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی، به‌صورت تمام‌شماری مورد مطالعه قرار می‌گیرد که به دلیل بررسی همه کتب و تمام شماری میزان اعتبار یافته‌ها افزایش می‌یابد. در بخش تحلیل داده‌های این مطالعه، از روش آمار توصیفی و جداول و نمودارها برای توصیف فراوانی آموزه‌های مطرح شده در همه‌ی عنوان‌های کتاب مربوط به هر پایه و در پایه اول و دوم و سوم ابتدایی (دوره اول) به تفکیک واحد ثبت (تصویر و مضمون)، استفاده شده و در آمار استنباطی نیز از آزمون مجذور خی برای بررسی معناداری فراوانی‌های مشاهده شده با فراوانی‌های مورد انتظار استفاده شده است.

سؤالات پژوهش

۱. در محتوای کتاب‌های فارسی (فارسی و نگارش) دوره اول ابتدایی، بر حسب واحد ثبت داده

1. Reliability

2. test-re-test

- (تصویر و مضمون) مؤلفه‌های چهارگانه آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟
۲. در محتوای کتاب‌های ریاضی دوره اول ابتدایی، بر حسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟
۳. در محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره اول ابتدایی، بر حسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟
۴. در محتوای کتاب‌های آموزش قرآن دوره اول ابتدایی، بر حسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟
۵. در محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و کتاب کار هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی (کتب ضمیمه اهل سنت و اقلیت‌های مذهبی) و کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی، بر حسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟
۶. میزان توجه محتوای کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در هر پایه، به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) بر حسب واحد ثبت داده‌ها (تصویر و مضمون) چگونه است؟
۷. آیا بین فراوانی‌های مشاهده شده در کتب دوره اول ابتدایی از نظر میزان توجه به هر یک از مؤلفه‌های آموزه‌های دینی با فراوانی‌های مورد انتظار تفاوت معناداری وجود دارد؟

یافته‌ها

سؤال اول: در محتوای کتاب‌های فارسی و نگارش دوره اول ابتدایی، بر حسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) مؤلفه‌های چهارگانه آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟

در کتب فارسی و نگارش دوره اول ابتدایی همان‌طور که در جدول ۳ قابل مشاهده است به ترتیب آموزه‌های اخلاقی-ارزشی با ۴۹۴ مورد فراوانی در مضمون و ۲۴ مورد فراوانی در تصویر، و آموزه‌های اعتقادی با ۱۹۷ مضمون و ۳۱ تصویر بیشترین فراوانی و آموزه‌های عاطفی با هیچ مورد

فراوانی در مضمون و تصویر و سپس آموزه‌های مناسکی-عملی با ۹۶ مضمون و ۲۶ تصویر کمترین فراوانی را دارا هستند.

در بین ۶ کتاب فارسی و نگارش، کتاب سال دوم از حیث شمول چهار مؤلفه آموزه‌های دینی با ۳۵۲ مورد فراوانی (۴۰/۵۵ درصد)، بیشترین فراوانی را در بین ۶ کتاب دارد و سپس کتاب فارسی و نگارش اول با ۳۲۸ مورد فراوانی (۳۷/۷۸ درصد) قرار دارد.

جدول (۳): میزان توجه کتاب‌های فارسی و نگارش دوره اول ابتدایی در هر پایه به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک مضمون و تصویر

کتاب	مؤلفه		آموزه‌های اعتقادی		آموزه‌های اخلاقی-ارزشی		آموزه‌های مناسکی-عملی		آموزه‌های عاطفی	
	فراوانی	درصد	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون
فارسی و نگارش فارسی اول	فراوانی	درصد	۲۳	۷۳	۹	۱۷۴	۱۶	۳۳	۰	۰
فارسی و نگارش فارسی دوم	فراوانی	درصد	۷	۶۹	۷	۲۲۳	۴	۴۲	۰	۰
فارسی و نگارش فارسی سوم	فراوانی	درصد	۱	۵۵	۸	۹۷	۶	۲۱	۰	۰
مجموع	فراوانی		۳۱	۱۹۷	۲۴	۴۹۴	۲۶	۹۶	۰	۰

یافته‌های مربوط به سؤال دوم: در محتوای کتاب‌های ریاضی دوره اول ابتدایی، بر حسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟

در سه کتاب ریاضی دوره اول ابتدایی همانگونه که در جدول ۴ آمده است به ترتیب آموزه‌های مناسکی-عملی با ۹ مورد فراوانی در مضمون و ۲۶ مورد فراوانی در تصویر (۳۵ مورد)، و آموزه‌های اخلاقی-ارزشی با ۷ مضمون و ۲۱ تصویر (۲۸ مورد) بیشترین فراوانی و آموزه‌های عاطفی با صفر مورد فراوانی در مضمون و تصویر و سپس آموزه‌های اعتقادی با ۴ مضمون و ۴ تصویر (۸ مورد) کمترین فراوانی را به خود اختصاص می‌دهند.

در بین ۳ کتاب ریاضی دوره اول از حیث برخورداری از مؤلفه‌های چهارگانه آموزه‌های دینی، به ترتیب کتاب سال اول با ۲۹ مورد فراوانی (۳۶/۲۵ درصد)، اولین رتبه و کتاب ریاضی سوم با

۲۶ مورد فراوانی (۳۲/۲۵ درصد) و ریاضی دوم با ۲۵ مورد فراوانی (۳۱/۲۵ درصد) رتبه‌های بعدی را دارا هستند.

جدول (۴): میزان توجه کتاب‌های ریاضی دوره اول ابتدایی در هر پایه به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک مضمون و تصویر

کتاب	مؤلفه		آموزه‌های اعتقادی		آموزه‌های اخلاقی-ارزشی		آموزه‌های مناسکی-عملی		آموزه‌های عاطفی	
	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون
ریاضی اول	فراوانی	۰	۵	۰	۱۲	۰	۱۲	۰	۰	۰
	درصد	۰	۴۵/۴۵	۰	۵۷/۱۴	۰	۴۶/۱۵	۰	۰	۳۶/۲۵
ریاضی دوم	فراوانی	۰	۲	۳	۹	۰	۹	۰	۲	۰
	درصد	۰	۱۸/۱۸	۴۲/۸۵	۴۲/۸۵	۰	۳۴/۶۱	۰	۱۰۰	۳۱/۲۵
ریاضی سوم	فراوانی	۴	۴	۴	۰	۹	۵	۰	۰	۰
	درصد	۱۰۰	۳۶/۳۶	۵۷/۱۴	۰	۱۹/۲۳	۱۰۰	۰	۰	۳۲/۵
مجموع	فراوانی	۴	۱۱	۷	۲۱	۹	۲۶	۲	۰	۸۰

یافته‌های مربوط به سؤال سوم: در محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره اول ابتدایی، بر حسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟

در بین سه کتاب علوم تجربی دوره اول ابتدایی همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده است به ترتیب آموزه‌های اخلاقی-ارزشی با ۳۳ مورد فراوانی در مضمون و ۸ مورد فراوانی در تصویر (۴۲ مورد)، بالاترین و آموزه‌های عاطفی با صفر مورد فراوانی در مضمون و تصویر و سپس آموزه‌های مناسکی-عملی با ۲ مضمون و ۲ تصویر کمترین فراوانی را دارا هستند.

همچنین در بین ۳ کتاب علوم تجربی، کتاب سال اول از حیث شمول چهار مؤلفه آموزه‌های دینی با ۲۵ مورد فراوانی (۴۸/۰۷ درصد)، بیشترین فراوانی را در بین ۳ کتاب دارد و سپس کتاب علوم تجربی دوم با ۱۵ مورد فراوانی (۲۸/۸۴ درصد) و کتاب علوم تجربی سوم با ۱۲ مورد فراوانی (۲۳/۰۷ درصد) قرار دارد.

جدول (۵): میزان توجه کتاب‌های علوم تجربی دوره اول ابتدایی در هر پایه به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک مضمون و تصویر

کتاب	مؤلفه	آموزه‌های اعتقادی		آموزه‌های اخلاقی-ارزشی		آموزه‌های مناسکی-عملی		آموزه‌های عاطفی	
		مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر
علوم تجربی اول	فراوانی	۰	۴	۱۶	۳	۲	۰	۰	۰
	درصد	۰	۱۰۰	۴۸/۴۸	۳۷/۵	۱۰۰	۰	۰	۰
علوم تجربی دوم	فراوانی	۱	۰	۹	۴	۰	۱	۰	۰
	درصد	۳۳/۳۳	۰	۲۷/۲۷	۵۰	۰	۵۰	۰	۰
علوم تجربی سوم	فراوانی	۲	۰	۸	۱	۰	۱	۰	۰
	درصد	۶۶/۶۶	۰	۲۴/۲۴	۱۲/۵	۰	۵۰	۰	۰
مجموع	فراوانی	۳	۴	۳۳	۸	۲	۲	۰	۰

یافته‌های مربوط به سؤال چهارم: در محتوای کتاب‌های آموزش قرآن دوره اول ابتدایی، بر حسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟

در سه کتاب آموزش قرآن دوره اول ابتدایی همانگونه که در جدول ۶ آمده است به ترتیب آموزه‌های اعتقادی با ۲۶۰ مورد فراوانی در مضمون و ۷۱ مورد فراوانی در تصویر (۳۳۱ مورد)، و آموزه‌های مناسکی-عملی با ۱۵۹ مضمون و ۱۲۱ تصویر (۲۸۰ مورد) بیشترین فراوانی و آموزه‌های اخلاقی-ارزشی با ۸۷ مضمون و ۸۹ تصویر (۱۷۶ مورد) بیشترین فراوانی و آموزه‌های عاطفی با ۱۴ مورد فراوانی در مضمون و ۲ تصویر (۱۶ مورد) کمترین فراوانی را به خود اختصاص می‌دهند.

همچنین در بین ۳ کتاب آموزش قرآن دوره اول از حیث برخورداری از مؤلفه‌های چهارگانه آموزه‌های دینی، به ترتیب کتاب سال اول با ۲۹ مورد فراوانی (۳۶/۲۵ درصد)، اولین رتبه و کتاب قرآن سوم با ۳۸۷ مورد فراوانی (۴۸/۱۹ درصد) و قرآن دوم با ۲۱۹ مورد فراوانی (۲۷/۲۷ درصد) و قرآن اول با ۱۹۷ مورد فراوانی (۲۴/۵۳ درصد) رتبه‌های بعدی را دارا هستند.

جدول (۶): میزان توجه کتاب‌های آموزش قرآن دوره اول ابتدایی در هر پایه به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک مضمون و تصویر

کتاب	مؤلفه		آموزه‌های اعتقادی		آموزه‌های اخلاقی-ارزشی		آموزه‌های مناسکی-عملی		آموزه‌های عاطفی	
	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر
آموزش قرآن اول	فراوانی	۵۶	۲۴	۲۷	۳۷	۲۴	۲۵	۴	۰	۱۹۷
	درصد	۲۱/۵۳	۳۳/۸۰	۳۱/۰۳	۴۱/۵۷	۱۵/۰۹	۲۰/۶۶	۲۸/۵۷	۰	۲۴/۵۳
آموزش قرآن دوم	فراوانی	۷۲	۳۱	۲۶	۳۰	۲۱	۳۶	۲	۱	۲۱۹
	درصد	۲۷/۶۹	۴۳/۶۶	۲۹/۸۸	۳۳/۷۰	۱۳/۲۰	۲۹/۷۵	۱۴/۲۸	۵۰	۲۷/۲۷
آموزش قرآن سوم	فراوانی	۱۳۲	۱۶	۳۴	۲۲	۱۱۴	۶۰	۸	۱	۳۸۷
	درصد	۵۰/۷۶	۲۲/۵۳	۳۹/۰۸	۲۴/۷۱	۷۱/۶۹	۴۹/۵۸	۵۷/۱۴	۵۰	۴۸/۱۹
مجموع	فراوانی	۲۶۰	۷۱	۸۷	۸۹	۱۵۹	۱۲۱	۱۴	۲	۸۰۳

یافته‌های مربوط به سؤال پنجم: در محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و کتاب کار هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی (کتاب ضمیمه اهل سنت و اقلیت‌های مذهبی) و کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی، بر حسب واحد ثبت داده (تصویر و مضمون) آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) به چه میزان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟

در بین ۶ کتاب هدیه‌های آسمانی (دو کتاب هدیه در سال دوم و سوم و دو ضمیمه اهل سنت و دو کتاب هدیه اقلیت) دوره اول ابتدایی همان‌طور که در جدول ۷ مشاهده است به ترتیب آموزه‌های مناسکی-عملی با ۳۳۵ مورد فراوانی در مضمون و ۱۰۴ مورد فراوانی در تصویر (۴۳۹ مورد)، و آموزه‌های اعتقادی با ۳۷۵ مورد فراوانی در مضمون و ۱۴ مورد فراوانی در تصویر (۳۸۹ مورد)، آموزه‌های اخلاقی-ارزشی با ۳۰۴ مورد فراوانی در مضمون و ۳۴ مورد فراوانی در تصویر (۳۴۰ مورد) بالاترین و آموزه‌های عاطفی با صفر مورد فراوانی در مضمون و تصویر کمترین فراوانی را دارا هستند. در بین کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوم و سوم، کتاب هدیه‌های آسمانی سوم و ضمیمه و اقلیت از حیث شمول چهار مؤلفه آموزه‌های دینی با ۷۱۸ مورد فراوانی (۶۱/۴۷ درصد)، بیشترین فراوانی و سپس کتاب هدیه‌های آسمانی دوم با ۴۵۰ مورد فراوانی (۳۸/۵۲ درصد) قرار دارد.

کتاب مطالعات اجتماعی که در دوره اول دبستان فقط در پایه سوم وجود دارد آموزه‌های اخلاقی-ارزشی با ۵۱ مورد فراوانی در مضمون و ۱۰ مورد فراوانی (۶۱ مورد) در تصویر بالاترین فراوانی و آموزه‌های عاطفی با صفر مورد فراوانی کمترین فراوانی را داراست.

جدول (۷): میزان توجه کتاب‌های هدیه آسمانی و مطالعات اجتماعی دوره اول ابتدایی در هر پایه به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک مضمون و تصویر

کتاب	مؤلفه		آموزه‌های اعتقادی		آموزه‌های اخلاقی-ارزشی		آموزه‌های مناسکی-عملی		آموزه‌های عاطفی	
	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر
هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های دوم	فرآوانی	۱۴۱	۷	۹۶	۱۲	۱۲۹	۶۵	۰	۰	۴۵۰
ضمیمه‌های دوم	درصد	۳۷/۶	۵۰	۳۱/۳۷	۳۵/۲۹	۳۸/۵۰	۶۲/۵	۰	۰	۳۸/۵۲
هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های سوم	فرآوانی	۲۳۴	۷	۲۱۰	۲۲	۲۰۶	۳۹	۰	۰	۷۱۸
ضمیمه‌های سوم	درصد	۶۲/۴	۵۰	۶۸/۶۲	۶۴/۷۰	۶۱/۴۹	۳۷/۵	۰	۰	۶۱/۴۷
مجموع	فرآوانی	۳۷۵	۱۴	۳۰۶	۳۴	۳۳۵	۱۰۴	۰	۰	۱۱۶۸
مطالعات اجتماعی سوم	فرآوانی	۶	۰	۵۱	۱۰	۶	۵	۰	۰	۷۸
مجموع	فرآوانی	۶	۰	۵۱	۱۰	۶	۵	۰	۰	۷۸

یافته‌های مربوط به سؤال ششم: میزان توجه محتوای کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در هر پایه، به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی، عاطفی) بر حسب واحد ثبت داده‌ها (تصویر و مضمون) چگونه است؟

در بین ۲۲ کتاب بررسی شده در دوره اول ابتدایی از حیث آموزه‌های دینی چهار گانه، مؤلفه ارزش‌های اخلاقی-ارزشی با ۹۷۸ مضمون و ۱۸۶ تصویر (۱۱۶۴ مورد، ۳۸/۱۴ درصد) بالاترین فراوانی را داراست و به ترتیب آموزه‌های اعتقادی با ۸۴۵ مضمون و ۱۳۱ تصویر (۹۷۶ مورد، ۳۲/۰۱ درصد)، آموزه‌های مناسکی-عملی با ۶۰۷ مضمون و ۲۸۴ تصویر (۸۹۱ مورد، ۲۹/۲۲ درصد) و آموزه‌های عاطفی با ۱۶ مضمون و ۲ تصویر (۱۸ مورد، ۰/۹۵ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند. در بین ۲۲ کتاب مورد بررسی، ۶ کتاب هدیه‌های آسمانی و ضمیمه‌های اقلیت و اهل سنت با ۱۱۶۸ فراوانی بالاترین رتبه از حیث برخورداری از مؤلفه‌های ۴ گانه آموزه‌های دینی رتبه اول و به ترتیب ۶ جلد کتاب فارسی و نگارشی با ۸۶۸ مورد فراوانی، ۳ جلد کتاب آموزش قرآن ۸۰۳ مورد فراوانی، ۳ جلد کتاب ریاضی ۸۰ مورد فراوانی و یک جلد کتاب مطالعات اجتماعی ۷۸ مورد فراوانی و سه جلد کتاب علوم تجربی ۵۲ مورد فراوانی در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرد.

جدول (۸): میزان توجه کلیه کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی به تفکیک عنوان موضوعی کتب، مضمون و تصویر

مجموع	آموزه‌های عاطفی		آموزه‌های مناسکی-عملی		آموزه‌های اخلاقی-ارزشی		آموزه‌های اعتقادی		مؤلفه‌ها		کتب
	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	تصویر	مضمون	
۸۶۸	۰	۰	۲۶	۹۶	۲۴	۴۹۴	۳۱	۱۹۷	فراوانی	۶ جلد کتاب فارسی و نگارش دوره اول	
۸۰	۰	۲	۲۶	۹	۲۱	۷	۱۱	۴	فراوانی	سه جلد کتاب ریاضی دوره اول	
۵۲	۰	۰	۲	۲	۸	۳۳	۴	۳	فراوانی	سه جلد کتاب علوم تجربی دوره اول	
۸۰۳	۲	۱۴	۱۲۱	۱۵۹	۸۹	۸۷	۷۱	۲۶۰	فراوانی	سه جلد کتاب آموزش قرآن دوره اول	
۱۱۶۸	۰	۰	۱۰۴	۳۳۵	۳۴	۳۰۶	۱۴	۳۷۵	فراوانی	۶ جلد هدیه‌های آسمان و ضمیمه‌های سوم	
۷۸	۰	۰	۵	۶	۱۰	۵۱	۰	۶	فراوانی	یک جلد مطالعات اجتماعی سوم	
۳۰۴۹	۲	۱۶	۲۸۴	۶۰۷	۱۸۶	۹۷۸	۱۳۱	۸۴۵	فراوانی	مجموع	

یافته‌های سؤال هفتم: آیا بین فراوانی‌های مشاهده شده در کتب دوره اول ابتدایی از نظر میزان توجه به هریک از مؤلفه‌های آموزه‌های دینی با فراوانی‌های مورد انتظار تفاوت معناداری وجود دارد؟ نتایج آزمون خی دو تک متغیری جهت مقایسه فراوانی مؤلفه‌های آموزه‌های دینی در کتب دوره اول ابتدایی در جدول ۹ ارائه شده است. این نتایج نشان می‌دهد بین فراوانی مؤلفه‌های چهارگانه‌ی آموزه‌های دینی یعنی آموزه‌های اعتقادی، آموزه‌های اخلاقی-ارزشی، آموزه‌های مناسکی-عملی و آموزه‌های عاطفی در کتب دوره اول ابتدایی تفاوت معناداری وجود دارد ($\chi^2=1020/08$, $p<0/001$). براساس شاخص‌های توصیفی ارائه شده در این جدول، این تفاوت به گونه‌ای است که آموزه‌های اخلاقی-ارزشی (فراوانی ۱۱۶۴) در مقایسه با سه مؤلفه دیگر، بیشترین فراوانی را در کتب دوره اول ابتدایی به خود اختصاص داده است.

جدول (۹): فراوانی‌های مشاهده شده برای هریک از مؤلفه‌های آموزه‌های دینی در کتب دوره اول ابتدایی و نتایج آزمون خی دو مربوط به آن

سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار χ^2	فراوانی	متغیر	آموزه‌های دینی
۰/۰۰۱	۳	۱۰۲۰/۰۸	۹۷۶	آموزه‌های اعتقادی	
			۱۱۶۴	آموزه‌های اخلاقی-ارزشی	
			۸۹۱	آموزه‌های مناسکی-عملی	
			۱۸	آموزه‌های عاطفی	

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

از تجزیه و تحلیل قیاسی ۲۲ عنوان کتاب دوره اول ابتدایی (پایه اول تا سوم) با ۴۲۳ درس، ۲۴۵۵ صفحه و ۲۴۶۹ تصویر به صورت تمام شماری، براساس آموزه‌های چهارگانه دینی (اعتقادی، اخلاقی-ارزشی، مناسکی-عملی و عاطفی) نتیجه می‌شود که در کتب فارسی و نگارش سه پایه اول تا سوم، و کتب علوم تجربی اول تا سوم، مطالعات اجتماعی، آموزه‌های اخلاقی-ارزشی بیشترین فراوانی را بین چهار مؤلفه آموزه‌های دینی داشتند. آموزه‌های مناسکی-عملی در کتب هدیه‌های آسمانی و کار و ضمیمه‌های آن و کتب ریاضی پایه اول تا سوم از بالاترین فراوانی برخوردار بودند. مؤلفه آموزه‌های اعتقادی در کتب قرآن اول تا سوم از بیشترین فراوانی مشاهده شده بین چهار مؤلفه برخوردار بود. این یافته‌ها با یافته‌های فرامرزی و عابدینی (۱۳۹۳) از حیث تفاوت معنادار بین یک آموزه‌ها با سایر آموزه‌ها در کتب و پایه‌ها همسو است.

همان‌طور که در یافته‌ها بیان شد بیشترین فراوانی مربوط به آموزه‌های اخلاقی-ارزشی با ۹۷۸ مضمون و ۱۸۶ تصویر (۱۱۶۴ مورد، ۳۸/۱۴ درصد) می‌باشد. در رتبه بعدی آموزه‌های اعتقادی با ۸۴۵ مضمون و ۱۳۱ تصویر (۹۷۶ مورد، ۳۲/۰۱ درصد) قرار دارد، آموزه‌های مناسکی-عملی با ۶۰۷ مضمون و ۲۸۴ تصویر (۸۹۱ مورد، ۲۹/۲۲ درصد) در رتبه سوم از حیث فراوانی مشاهده شده در کتب درسی به خود اختصاص می‌دهد. آموزه‌های عاطفی در بین آموزه‌های دینی موجود در کتب دوره اول دبستان، با ۱۶ مضمون و ۲ تصویر (۱۸ مورد، ۰/۹۵ درصد) کمترین مورد مشاهده شده را دارا هستند. این یافته‌ها با نتایج مطالعه نوری، احمدوند و غفاری (۱۳۹۷) از حیث توزیع نامتعادل آموزه‌ها همسو می‌باشد.

در بین ۲۲ کتاب مورد بررسی، ۶ کتاب هدیه‌های آسمانی و ضمیمه‌های اقلیت و اهل سنت با ۱۱۶۸ فراوانی بالاترین رتبه از حیث برخورداری از مؤلفه‌های ۴ گانه آموزه‌های دینی رتبه اول را دارا هستند که با توجه به اهداف و ماهیت این عنوان درسی، محتوا با اهداف متناسب است و سپس کتب فارسی و نگارش و در رتبه سوم هم از حیث فراوانی مشاهده مؤلفه‌های آموزه‌های دینی کتب قرآن قرار دارند. کمترین میزان توجه به مؤلفه‌های آموزه‌های دینی در کتب علوم تجربی دوره اول دبستان مشاهده شده است.

در مجموع موارد مشاهده شده، ۲۴۴۶ مورد (۸۰/۲۲ درصد) مربوط به مضمون و ۶۰۳ مورد (۱۹/۷۷ درصد) مربوط به تصاویر است. در واقع آموزش آموزه‌های دینی در کتب درسی دوره اول ابتدایی، از طریق مضمون به مخاطب آموزش داده می‌شود تا تصویر که با یافته‌های ساجدی (۱۳۸۶) در کمبود توجه به هنر و تنوعی از بیان محتوا در تربیت دینی همسو است.

براساس یافته‌های این پژوهش پیشنهاد می‌شود که در تربیت دینی در برنامه درسی دوره اول ابتدایی با توجه به ویژگی‌های کودکان در این دوره، از تنوع جلوه‌های بصری و هنری استفاده گردد. همچنین چینه‌های محتوای مرتبط با تربیت دینی و آموزه‌های منبعث از آن براساس اصل تناسب با ویژگی‌های مخاطبان و ارتباط عمودی بین کتب مورد توجه برنامه‌ریزان قرار داشته باشد تا تراکم آموزه‌ها به تدریج با افزایش سن مخاطب و کسب پیش‌نیازها در پایه‌های قبلی تعمیق و توسعه شود.

منابع

۱. آتشک، محمد؛ محوش توفان و امینه احمدی (۱۳۹۱)، «تحلیل کمی محتوای کتاب‌های فارسی از منظر اهداف اخلاقی مصوب دوره ابتدایی»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۷(۴)، ص ۱-۱۰.
۲. آری، دونالد؛ لوسی چسر جیکویز و اصغر رضویه (۱۳۸۰)، روش تحقیق در تعلیم و تربیت، ترجمه: مینو نیکو، واژگن سرکیسیان، ایما سعیدیان، تهران: سروش.
۳. اخلاقی، اسماعیل (۱۳۸۸)، «تربیت دینی در عصر مدرن»، پگاه حوزه، ۲۵۸.
۴. باقری، خسرو (۱۳۸۸)، نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی (جلد ۲)، تهران: مدرسه.
۵. تقی‌پور ظهیر، علی (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی آموزشی و درسی، تهران: آگاه.
۶. حسینی مهر، علی (۱۳۹۳)، «تحلیل محتوا کتب پایه ششم ابتدایی از منظر توجه به آموزه‌های دینی»، کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم، مرکز راهبری مهندسی فرهنگی شورای فرهنگ عمومی استان بوشهر.
۷. حسینی، بی بی زینب؛ حسین قائمی اصل و محسن آژند (۱۳۹۹)، «نقد محتوای فقهی-تربیتی کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه دوم»، فصلنامه علمی تربیت اسلامی، ۱۵(۳۲)، ص ۷-۳۱.
۸. خالقی خواه، علی و جهانگیر مسعودی (۱۳۸۹)، «رویکرد تربیت دینی با توجه به دو مؤلفه عقل محوری و ایمان محوری»، مطالعات تربیتی و روان‌شناسی، ۱۱، ص ۱۲۱-۱۴۴.
۹. داودی، محمد (۱۳۹۹)، «تبیین مبانی دین شناختی تربیت دینی و دلالت‌های آن»، فصلنامه علمی تربیت اسلامی، ۱۵(۳۴)، ص ۱۱۳-۱۳۶.
۱۰. رحمان‌پور، محمد و سید ابراهیم میرشاه جعفری (۱۳۹۵)، «آسیب‌های تربیت دینی و ارائه راهکارهای مناسب از دیدگاه صاحب‌نظران با رویکرد برنامه ریزی درسی»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۲، ص ۳۱-۵۲.
۱۱. رضازاده، مرضیه (۱۳۸۸)، «بررسی آگاهی و عملکرد دینی دانش‌آموزان دوره راهنمایی خراسان رضوی»، مجری طرح معاونت پژوهشی جهاد دانشگاهی مشهد، گروه پژوهشی علوم اجتماعی، کارفرما کارشناسی تحقیقات سازمان آموزش و پرورش خراسان رضوی.
۱۲. ساجدی، ابوالفضل (۱۳۸۶)، «ابزارها و روش‌های آسیب‌زا در تعلیم و تربیت دینی دانش‌آموزان»، فصلنامه انتقادی، فکری کتاب نقد، ۴۲، ص ۴-۳۲.

۱۳. ساروخانی، باقر (۱۳۸۵)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی (جلد ۲)، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات اجتماعی.
۱۴. سند برنامه درسی ملی (۱۳۹۱)، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش.
۱۵. شهبازی، هادی (۱۳۷۳)، تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی و فارسی دوره ابتدایی از نظر انطباق با اهداف راهنمایی شغلی در این دوره از نظر رابرت هاپاک، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده تربیت معلم.
۱۶. صالحی عمران، ابراهیم و سمیه محمدی‌زاد (۱۳۹۰)، تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی براساس حیطه شناختی، مجموعه مقالات اولین همایش ملی تحول بنیادین در نظام برنامه درسی ایران، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، ص ۳۰۲-۳۱۰.
۱۷. طاهرپور، محمدشریف (۱۳۹۷)، مؤلفه‌های نظام تعلیم و تربیت مبتنی بر آموزه‌های دینی، چهارمین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، قم، <https://civilica.com/doc/778254>.
۱۸. عریضی، حمیدرضا و احمد عابدی (۱۳۸۲)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر حسب سازه انگیزه پیشرفت»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۵، ص ۲۹-۵۲.
۱۹. عقیلی، سید رمضان (۱۴۰۰)، «تحلیلی بر وضعیت ارزش‌های اخلاقی در کتب درسی دوره ابتدایی: روش آنتروپی شانون»، فصلنامه علمی تربیت اسلامی، ۱۶(۳۵)، ص ۱۴۳-۱۶۴.
۲۰. فرامرزی، سالار، یاسمین عابدینی (۱۳۹۳)، «میزان توجه به دین‌ورزی و مؤلفه‌های بین‌فردی آن در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی»، پژوهش در برنامه‌ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی-برنامه‌ریزی درسی): ۱۱، شماره ۱۳، پیاپی ۴۰، ص ۱۵۱-۱۶۳.
۲۱. قیصری‌گودرزی، کیومرث (۱۳۹۹)، «اصول تربیت توحیدی در دوره کودکی (مرحله تأدیب)»، فصلنامه علمی تربیت اسلامی، ۱۵(۳۲)، ص ۱۱۷-۱۴۱.
۲۲. مطهری، مرتضی (۱۳۷۲)، مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی، مجموعه آثار، جلد ۲، تهران: انتشارات صدرا.
۲۳. منصوری، علی و آریتا فریدونی (۱۳۸۸)، «تبلور هویت ملی در کتب درسی بررسی محتوایی کتاب فارسی»، فصلنامه مطالعات ملی، ۳۸، ص ۲۷-۳۶.
۲۴. نوری، محمدرحیم؛ محمدعلی احمدوند و محمد غفاری (۱۳۹۷)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان پایه دوم تا ششم دوره ابتدایی و میزان انطباق آنها با شایستگی‌های پایه سند برنامه درسی ملی»، فصلنامه علمی-پژوهشی خانواده و پژوهش، ۱۵(۳)، ص ۵۱-۷۰.

۲۵. نوریان، محمد (۱۳۸۶)، «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی اول دبستان در ایران»، فصلنامه روان‌شناسان ایرانی، سال سوم، ۱۲، ص ۳۵۷-۳۶۶.
۲۶. نوریان، محمد (۱۳۸۹)، تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی ایران، تهران: نشرگوش نو.
۲۷. هولستی، ال.آ. (۱۳۸۰)، تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه: نادر سالارزاده امیری، چاپ دوم، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
۲۸. یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۹۰)، اصول برنامه‌ریزی درسی، تهران: یادواره کتاب.
29. Alhashmi. M. & Moussa-Inaty. J. (2021), Professional learning for Islamic education teachers in the UAE, *British Journal of Religious Education*, 43:3, 278-287, DOI: 10.1080/01416200.2020.1853046
30. Berelson, B. (1971), *Content Analysis in communication research*. New York : Hafner.
31. Huth, K., Brown, R. & Usher, W. (2021), The use of story to teach religious education in the early years of primary school: a systematic review of the literature. *j. religious. educ.* 69, 253-272. <https://doi.org/10.1007/s40839-021-00140>.
32. Phillips, R. (2021), Teachers' faith, identity processes and resilience: a qualitative approach, *British Journal of Religious Education*, 43:3, 310-319, DOI: 10.1080/01416200.2021.1891860.
33. Unstad, L. & Fjørtoft, H. (2021), Disciplinary literacy in religious education: the role and relevance of reading, *British Journal of Religious Education*, 43:4, 434-442, DOI: 10.1080/01416200.2020.1754164.